

АНТІН КОЗАЧЕНКО.

ДО ІСТОРІЇ ЛІБЕРАЛЬНОГО РУХУ 40-х рр. НА УКРАЇНІ.

„Діло поміщиків Закревських“.

«Діло особаго отдѣленія канцеляріи харьковскаго генералъ-губернатора по отношенію г. Министра Внутреннихъ Дѣлъ объ учреженіи надзора за помѣщиками Пирятинскаго уѣзда поручикомъ и ротмистромъ Закревскими. Начато 26 мая 1848 года». (опись № 27)—знайомить із ліберальними відгукми французької революції 1848 р. в поміщицьких кругах українського Лівобережжя.

Заміпані в справі поміщики, а їх нараховується сім—чотири в фамілії Закревських, граф Сергій де-Бальмен, тит. сов. Пашкевич та підпор. Білоусович: се центр відомого «Товариства мочемордія». Як виявилось, ці люди тримали зв'язки з Петербургом, часто листуючися з Гребінкою, «состоящим— в свою чергу—в приятельскихъ отношеніяхъ с г. Далем». Обидва, як видно в справі, і Даль, і Гребінка, приїздили погостювати до кого-небудь із вищевгаданих дворян. Така компанія поміщиків, очевидно, вела за собою цілу групу в Пирятинському повіті, бо один із них на виборах, як повідомляє предводитель дворянства, «был избран своей партией в земские исправники Пирятинскаго уезда». Якраз з оцим повітовим предводителем дворянства, поміщиком Селецьким—чи не представником російського дворянства в краї— ця група дворян веде постійну боротьбу. Він-же через свої родинні зв'язки в полт. губернатором Ознобішином добивається усунення їх з виборних посад в таких мотивів, як от: «через п'янство и драку обоюдную с жидом», або просто «через безирравственную жизнь» та «улучшение по должности». Згаданий Селецький визнавав, що йому ця компанія дуже шкодила, наприклад, ось один із них—Білоусович, що був справником, «питал всегда постоянно... ненависть и оказывал неприятности и дерзости». Пияцтво дуже часто ставиться їм за провину, отже-ж цього мало: в своїм щоденнім, однамнітнім житті вони роблять такі вчинки, які для предводителя дворянства дають підстави бачити в них навіть до деякої міри шкідливий для влади елемент. Селецький ретельно підбирає й наводить такі факти до ствердження неблагонадійности цієї групи (селян): наприклад, — один «носит бороду и обнаруживает на всяком шагу тот образ демократический его мыслей, котрым он хвастает», або ще гірше—це як ось другий, що «женат на девице простого званія и в видах большого сближения с простым народом, носит бороду».

Однак, це зближення не порушувало по суті відношень цих поміщиків до їхніх селян, що так само продовжували залишатись крпаками, як пани ці не переставали бути поміщиками-креспосниками. Як доводять дані з фамільних справ цих поміщиків у полтавському дворянському архіві, їхні господарства аж до 1861 року обслуговувалися цілком крпацькою працею. Мастки їхні були розташовані по декількох селах Пирятинського повіту, і на кожне господарство припадало від 200 до 600 селян; для цієї частини Полтавщини на той час цих поміщиків можна було вважати середніми, а то й великими власниками.

Без сумніву, чи не всі з цієї компанії мали довги. Як передає предводитель дворянства, найзначніший з цих дворян Платон Закревський, що мав коло 600 душ та винокурний завод, навіть він, «будучи в критическом

положеним по недостатку сумм и средств», мусив позичити у другої поміщиці— Вольховської—37.000 карбованців. Остання, в свою чергу, такі гроші здохнула тільки через «залог своего имени в Пирятинском уезде». До їхньої загальної характеристики слід іще додати, що всі вони, крім титулярного совітника Пашкевича, колишні військові: Платон Закревський—одставний гвардії полковник, Михайло—його брат, одставний гвардії поручик, Виктор—його брат, одставний ротмістр і т. д.

Кожен із них був, безперечно, порівнюючи з іншим дворянством, більш освічений,—про кожного в родових справах (дворянського архіву) зустрічаємо такі відомості, що він «обучался французькому и немецкому языку, всеобщей географии, истории, рисовать и танцевать, российский грамоту знает, в штрафах и под судом не бывал... к повышению чином... достоиня», а в службі «уволен по прошению... по домашним обстоятельствам». З наведеної коротенької характеристики видно, що ця група дворян не була абиякими дрібними чи що дворянами; вони могли якраз скласти ту верству, що бувши більш-менш європеїзованою, ловила все нове з Заходу. Крім того, слід сказати, що вони, очевидно, бачили в собі цілком українських поміщиків, у яких жевріли націоналістичні тенденції. Проявом їх було близьке знайомство хоч-би з тим-таки Гребінкою, ба навіть, як побачимо нижче, з Шевченком. Як видно з справ Дворянського архіву, Закревські родом із української старшини. Близьке знайомство Закревських із Шевченком ще з 1845 року підкреслює й О. Кониський в своїй біографії Шевченка. Про це-ж знайомство довідуємося ми і з самої справи: предводитель дворянства в своїх дописах поспішив повідомити губернатора про графа Сергія де-Бальмена, що «вместе со всеми вышеупомянутыми Закревскими находился в тесных связях с известным Шевченком, который даже проживал у него и у Закревских». Як відомо, братові Сергія—Якову де-Бальмену—Шевченко присвятив свій «Кавказ» у 1845 році. (Досі збереглися в Полт. музеї портрети Платона та його дружини Закревських Шевченкового пензеля). Про цього-ж графа де-Бальмена предводитель доносить, що він «сам хвастался между многими, что к сочинениям отчаянного Шевченка между многими пасквилями нарисовал будто виньетку, в которой изобразил, что вооруженные малороссийские казаки зажгли костер и привели к нему в цепях закованного ген.-губ. кн. Долгорукова и другого генерала». А на цей час, до речі сказати, вже минав 5-й місяць, як Шевченко був засланий після розгону Кирило-Методіївського братства.

Такою була ця компанія, що привернула до себе увагу влади, і навіть дехто з них у наслідок мав проїздитися з наказу царя та шефа жандармського корпусу до «III Отделения собственной е. и. в. канцелярии».

15/28 квітня 1848 року в поміщиці Пирятинського пов. на Полтавщині—Вольховської, на вечірці, де були офіцери 2-ї бригади, 2-ї кав. дивізії, котра стояла на відпочинку в маєтку кн. Ренніна в м. Яготині і де були інші поміщики повіту,—«отставной поручик Михайла Закревский провозгласил гост: «да здравствует Французская республика!» А родной брат его, отставной ротмістр Виктор Закревский закричал—ура!.. Никто из гостей не последовал их увлечению», але-ж і протестували не всі. Лише «корнет гусарского е. и. в... полка Бруннет обнаружив негодование, громко зашикал, оттолкнул бокал и в ту же минуту удалился из дома Вольховской». За ним слідом не всі пішли, бо вийшов він тільки «с некоторыми находившимися там».

Предводитель дворянства Селецький довідується про цей випадок у Вольховській від командира згаданої бригади 17/30 квітня того-ж таки року і вже сам потім 19/IV повідомляє (відп. № 271) полтавського громадянського губернатора. Цей, у свою чергу, повідомив (27/IV № 91) харківського генерала-губернатора і «отнесся к г. пирятинскому предводителю, чтобы он по

обязанностям должности его имел-бы ближайшее наблюдение за поведением, действиями и образом мыслей г.г. Закревских, как принадлежащих к числу предводительствуемого им дворянства». Ото-ж він і збирає відомості про цю компанію, за якими подано вищепаведену характеристику цих дворян.

Царським урядовцям цей випадок справді здався небезпечним, і харківський генерал-губернатор повідомляє міністра внутрішніх справ. Уже 17 травня (№ 2283) від «Департамента полиции исполнительной министерства внутренних дел», «секретно... по высочайшему повелению» прийшло повідомлення, що після добладу цареві «государь император высочайше повелеть соизволил: иметь надзор за Закревскими и собрать у них подробные сведения». Згадану «монаршую волю» почали було виконувати, і харк. ген.-губ. Кокоскін першою червою (№ 130) віддав був секретного наказу полт. гражд. губ. Ознобішину «для учреждения надзора» та негайного збирання про них «подробных сведений»...

Отже, незабаром Микола I «высочайше повелеть соизволил... взять со всеми... бумагами и доставить в С.-Петербург», але не одних лише Закревських, а й графа де-Бальмена. Таке було розпорядження з «III-го отделения собств. е. и. в. канцелярии». Звідтіля-ж разом був командирований від графа Орлова—шефа корпусу жандарів—підполковник Левенталь. 27-го травня він прибув прямо до Полтави, і губ. Ознобішін дав йому свого чиновника Глобу, щоб цей допоміг «по известности ему лично помянутых помещиков и места их жительства»...

29 травня «помещики... Закревские и граф де-Бальмен... лично им ukazаны г. подполковнику Левенталю, которым... арестованы и тотчас вместе с бумагами, какие Левенталем признаны нужными, увезены в Санкт-Петербург». (з віднош. полт. гражд. губ. від 1/VI—№ 131 до харк. ген.-губ.). Полтавський губернатор за згаданим відношенням надіслав до харк. ген.-губ. відомості, що йому представив предводитель дворянства, і з Харкова «особое отделение канцелярии ген.-губ. «секретно» (4/VI № 147) надсилає все це до министерства внутренних справ. Після одиравки винуватців до Петербургу, місцева влада не заспокоюється: полтавський губернатор ще раз повідомив про цей випадок Харків і Чернігів (8.VI—137) та прохав поради: чи треба буде мати догляд за цими особами, коли-б їх повернули з Петербургу. Генерал-губернатор 15/VI (№ 147) відповів, що за ними треба буде «непременно иметь полицейский надзор по возвращении их из С.-Петербурга, если только это не будет отменено особым каким-либо распоряжением». З усього помітно, що місцева влада не могла уявити собі наслідків випадку та своєї ролі надалі.

А вже 10/VI (№ 1147) граф Орлов з «III-го отделения» повідомляє харківського ген.-губ., що після того, як ті троє були «по высочайшему повелению вытребованы в Санкт-Петербург... ныне государь император соизволил разрешить им возвратиться в места их жительства... Согласно монаршей воле уведомляю ваше прев-во, что упомянутые помещики потребованы были сюда единственно по случаю неосторожных выражений, произнесенных ими, по отнюдь ни по каким либо политическим преступлениям, как доказано произведенным о них следствием». Трохи згодом (23/VI № 155) одержує таке-ж повідомлення полтавський губернатор і зразу-ж запитує харк. ген.-губ., як йому бути, бо-ж «значится в последнем предписании вашего пр-ва», що за ними має вестись «полицейский надзор», то чи потрібний він і разом «какие необходимо собрать о них сведения, так как в отзыве графа Орлова упоминается, что о них было произведено следствие».—14 липня «Департамент полиции исполнительной М. В. Д.» (№ 193) на запитання харк. ген.-губ. відповів, що «согласно с полученным отзывом ген.-ад. графа Орлова» треба «подтвердить, дабы местное начальство усугубило меры, принятые для

надзора за означеними офіцерами». А 3-го серпня полтавський губернатор одержав з Харкова наказа, щоб «за означеними офіцерами... иметь бдительный надзор, в собрании-же о них подробных сведений надобности ныне уже не представляется».

Дальша доля цих осіб невідома, і в спискові дворян, внесених в «дворянскую родословную книгу полт. губ.» ми зустрічаємо і Закревських, і де-Бальменів. А ще згодом син Платона Закревського—Гнат—був сенатором-лібералом (И. Ф. Павловский, «Биографический словарь ученых и писателей Полт. губ.»). Можна гадати, що за ними доглядали й далі, бо на заголовку справи вказано лише про час початку діла й не зазначено про кінець.

Цікаво підкреслити повідомлення з Петербургу про те, що винуваті викликались туди «не по каким-либо политическим преступлениям», а разом з тим і наказ «местному начальству усугубить меры, принятые для надзора за означенными офицерами». Можливо, що тут була ціль з одного боку показати, оскільки все благополучно, а разом довести самому дворянству, що немає ніякої між ним політичної організації, хоч із другого боку відчувалася й непевність у цих особах на місцях¹).

Тепер цікаво з'ясувати, оскільки цей випадок був відомий у ті часи і як він згодом відбився в літературі. З приміток Ніковського до книги Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм» ми довідуємось, що і Кониському про цей випадок розповідав Поляк Залеський (родич польського письменника). Але вже справа почала набирати з часом легендарного змісту: ніби-то тоді-ж після першого тосту Закревського офіцер Цихонський виправив цей тост так: «краще вже, панове, випиймо за славу прийдешньої української республіки». Цьому-ж Кониському було передано, що «офіцерів було переведено в інші полки, а полковникові дано одставку. Виктор Закревський мусив їхати до Петербургу давати пояснення перед жандармерією». Очевидячки, що в цій редакції самий факт неправильно передано, і він може вже відбивав тенденції української інтелігенції 70—80 рр. XIX століття. До речі сказати, неправильно, таким чином, передано цей факт і в фільмові «Тарас Шевченко».

¹) В своєму доносі предводитель дворянства згадував ще про одну учасницю цієї компанії—Софію Олексіївну Закревську („сочинительницу некоторых статей, пересылаемых в Санкт-Петербург к... Гребенке, издающему оные в печать“). Отже у спискові дворян Полтавської губ. та у Венгерова (Словарь русских писателей) цієї особи ми не зустрічаємо. Очевидно предводитель дворянства щось переплутав. А. К.